

Barbaren i spejlet – Rusland som Europas 'anden'

Denne artikel forsøger at afdække mønstre i europæisk italesættelse af Rusland. Analysen viser en kontinuitet fra 1500 til afslutningen af den kolde krig, hvor Rusland vedholdende ses som barbarisk, uciviliseret og despotisk. Disse diskurser henter næring i det klassiske Grækenlands 2500 år gamle Europa-Asien-dikotomi

Political culture and the popular mentality differ significantly across Ukraine.

In the western cities of Lviv or Ivano-Frankivsk, it is easy to think you are somewhere in Central Europe. But the eastern regions bordering Russia often feel – and look – like part of industrial Russia.

(BBC News Online 24. November 2004)

Af Simon Kruse Rasmussen

Ovenstående citat stammer fra mediedækningen af efterårets kaotiske præsidentvalg i den tidligere sovjetrepublik Ukraine. Valget var en fremtrædende historie i de europæiske medier. Ikke bare havde den 'Orange Revolution' de rigtige ingredienser: en helt og en skurk, et undertrykt folk, som havde fået nok, beskidte tricks og udenlandsk indblanding fra den store antagonist, storebror Rusland. Det var også, som om historien passede ind i et mønster, som europæerne kunne lide at høre. Berlingske Tidende skrev under overskriften "Ukraine vælger mellem øst og vest" at, "der er en verden – eller en verdensdel – til forskel mellem de to kandidater. Viktor Janukovitj er det østlige Ukraines, den mafiøse, afgående præsident Leonid Kutjmas og Moskvas foretrukne kandidat, mens Viktor Jusitjenko er det vestlige Ukraines og Vestens foretrukne mand" (Berlingske Tidende, 21. november 2004).

I sagens natur var der en meget reel politisk konflikt mellem Organisationen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa og EU på den ene side, og Rusland på den anden side. Men denne konflikt gav anledning til en række ytringer, som handlede om andet og mere end valgprocedurer. For det første blev uenigheden gjort geografisk betinget. Det europæiske kontinent blev stillet i modsætning til Rusland og Asien, og Ukraines valg blev et valg mellem kontinenter. Det geografiske var tilsyneladende også bærer af kulturelle forskelle – som i citatet fra BBC News. Den forståelse, som blev lagt ned over begivenheden, var, at Ukraine stod over for et valg mellem to politiske systemer og to politiske kulturer. Det var et valg mellem demokrati og ikke-demokrati, mellem Europa og Rusland, mellem Europa og Asien.

Denne artikel udspringer af en undren over denne fremstilling af Rusland. Hvorfor sættes Rusland i mange sammenhænge i modsætning til Europa? Jeg vil her argumentere for, at den forståelsesramme, vi ser Rusland igennem, er påvirket af to et halvt årtusindes Asien-Europa-dikotomi og 500 års fremstillinger af Rusland som Europas 'anden'. Denne fremstilling er et

symptom på en række deldiskurser, som tilsammen former et diskursmønster, der skaber Rusland som en modsætning til Europa.

Jeg vil ikke beskæftige mig systematisk med vores nutidige diskurs om Rusland, men i stedet forsøge at finde rødderne til vore diskursmønstre fra antikken til den kolde krig med særlig fokus på tiden fra ca. 1500 til oktober-revolutionen.

Artiklen stiller derfor to spørgsmål:

1. Hvilke diskurser har præget Europas fremstilling af Rusland?

For at undersøge denne fremstillings forhold til antikens Europa/Asien-dikotomi stiller jeg undersøgelsesmålet:

2. Hvilke diskurser har præget Europas billede af Asien fra antikken til middelalderen?

Metodisk vil jeg gennem en diakron tekstanalyse undersøge, hvordan europæiske kilder italesætter Asien og senere Rusland. Det sker ved at forsøge at identificere dominerende diskurser i fem nedslagsperioder: antikken, middelalderen, 1500-1700, 1700-1917 og 1917-1989 – med hovedvægten på de tre sidste nedslagsperioder.

Måden vi taler på

En diskurs kan ses som forsøg på at fastlægge en bestemt betydning af et ellers mangetydigt begreb – som fx 'Rusland' eller 'Europa'. Vi kan se forskellige diskurser som konkurrenter i en kamp om at fastsætte betydningen af centrale begreber, også kaldet nodalpunkter (Andersen, 1999: 87-106). Diskurser er ikke lukkede systemer – de præges af ældre diskurser. Således er der god ræson i at undersøge ældre italesættelser af et begreb for at finde klangbunden for nutidens diskurser. Samtidig er det vigtigt at slå fast, at diskurser er knyttet til magt. I Foucaults tænkning former brugen af en bestemt diskurs vores opfattelse af sandt og falsk. "Sandhed er ikke uden for magt" (Foucault, 1980: 131 efter Hall, 1992). Vi kan altså i vores analyse spørge os selv, hvilket 'sandhedsregime', der ligger bag en bestemt måde at repræsentere Rusland på.

Et klassisk eksempel på et sådant sandhedsregime er Edward Saids orientalisme. Han påpeger, at europæisk kultur siden oplysningstiden har defineret og reproduceret denne region på en måde, så den modstilles Euro-

pa. Said hævder dermed, at orientalismen var central for dannelsen af en europæisk identitet (Said, 1985: 3).

Dette er, hvad man inden for studiet af identitet kalder selv/andet-perspektivet. Som Ivar Neumann har konstateret, så er "formationen af selvet uløseligt bundet sammen med formationen af dets 'andre'" (Neumann, 1999: 208). Selv/andet-perspektivet er af Neumann ført tilbage til både etnografi, psykologi og filosofi, mens Hall trækker tråde til Saussure, Bakhtin og til antropologien. (Hall, 1997: 234-6) Et centralt argument er, at *forskel* er konstituerende for både betydning og identitet. Hvad er dag uden nat? Således også for kollektive identiteter. Europas identitet er ikke bare formet af Europas billede af sig selv, men også i høj grad gennem Europas fornemmelse af anderledeshed i forhold til ikke-Europa. Hall argumenterer i tråd med dette for, at europæerne i deres møde med den oprindelige befolkning i Amerika konstruerede de indfødte som alt det, europæerne ikke selv var, og at denne konstruktion udgjorde et vigtigt værktøj i hele oplysningstænkningen og dens repræsentation af Europa som kulminationen på menneskehedens udvikling.

Selv/andet perspektivet hænger nært sammen med de centrale dikotomier i diskursanalysen. Betydning fastsættes af den sammenhæng, et element sættes ind i – den måde, det italesættes på. Systemer af italesættelse sammensætter *ækvivalenskæder*, der etablerer rækker af begrebspar, som noget er og ikke er (Jørgensen og Phillips, 1999). Det kan her være brugbart at skelne mellem forskellige former for dikotomier. Niels Åkerstrøm Andersen taler om tre "før-sproglige grunddistinktioner", som enhver sproglig fremstilling gør brug af.

- Udenfor/indenfor
- Fortid/fremtid
- Oppe/nede (Andersen, 1999: 79-85, se også Ørsten, 2003)

Det første skel er udenfor/indenfor, hvor "det, der er udenfor, er negativt i forhold til det positive indenfor. Udenfor er, hvad indenfor ikke er" (Andersen, 1995: 20). Fortid/fremtid-skellet er en tidlig grunddistinktion, der ofte, men ikke altid, ser fortiden som negativ og fremtiden som positiv. Det tredje skel er oppe/nede. Det etablerer en rangordning mellem dem, som er 'indenfor', og det vil altså sige, at der blandt dem, der er inkluderet i Europa, er nogle, der er oppe (i dansk perspektiv måske Norden?), mens andre er nede (Sydeuropa? Østeuropa?).

Jeg vil forsøge at bruge disse tre skel i min analyse af den 'anden' ud fra den forestilling, at negativsiden af Åkerstrøm Andersens grunddistinktioner er forskellige sider af begrebets 'anden'.

Artiklen bygger dels på læsning af primærkilder, dels på andres fremstillinger af de forskellige perioder. I valget af primærkilder har jeg så vidt muligt forsøgt at anvende tekster, som har været indflydelsesrige i deres

tid. Periodens længde gør det imidlertid illusorisk at tale om en udtømmende læsning, og artiklens hovedformål er da heller ikke en nybearbejdning af kildemateriale, men et indledende forsøg på at kridte de lange linjer op.

Artiklen har fokus på repræsentationer af Rusland. Men det ville være forkert at sige, at Europas opfattelse ikke har betydning også for Rusland. Identitetsdannelse består ifølge Jenkins (1997: 53) af en intern og en ekstern definition. Betydningen af denne eksterne definition har Peter Ulf Møller ligefrem kaldt for et 'plot' i Ruslands historie:

If the history of Russian culture can be said to have a plot, then one of the most important strings of events within that plot is the story of how the Russians gradually came to realize their inferior otherness in the eyes of the outsiders, and how they reacted to the bad news about their own nakedness, that is about their being rude, barbarous, ignorant, backward, submissive, and so on. (Møller, 1997: 6)

Antikken: Asien bliver anderledes

Vores første nedslagsperiode er antikken. De gamle grækere verdensbillede omfattede tre kontinenter: Libyen (Afrika), Asien og Europa¹. I den græske historiker Herodots værker er krigen mellem grækerne og deres østlige naboer omdrejningspunktet. Disse krige knyttes i hans fremstilling sammen med en idé og en historisk fejde mellem Asien og Europa (se også Toynbee, 1954: 710).

[A]nd that from this time forward they had always considered the Hellenic race to be their enemy: for Asia and the Barbarian races which dwell there the Persians claim as belonging to them; but Europe and the Hellenic race they consider to be parted off from them. (Herodot: History, ebog, 2004)

Det var også med perserkrigene som kontekst, at græske forfattere fra omkring det 5. århundrede f.v.t. begyndte at forbinde kulturelle og politiske forskelle med den geografiske opdeling (den Boer, 1993: 16). Hippokrates mente, at det forskellige klima i Europa og Asien kunne forklare, hvorfor asiater var mere passive og fredelige i modsætning til de arbejdsomme og modige europæere. Han skriver om asiaterne:

Manly courage, endurance of suffering, laborious enterprise, and high spirit could not be produced in such a state of things (...) for there pleasure necessarily reigns. (Hippokrates: On Airs, Waters, and Places, del 12, ebog, 2004)

Tankerne om klimaets indflydelse på folks sindelag videreføres af Aristoteles, som knytter denne forskel sammen med asiaternes styreform.

For as the barbarians are by nature more prone to slavery than the Greeks, and those in Asia more than those in Europe, they endure without murmuring a despotic government; for this reason their governments are tyrannies; but yet not liable to be

¹ I mytologien var Europa en fönikisk (og dermed asiatisk) kongedatter, som Zeus i skikkelse af en tyr bortførte og fik tre sønner med.

overthrown, as being customary and according to law. (Aristotle: A Treatise on Government, kapitel XIV, ebog, 2004)

Aristoteles anser asiaterne for at være intelligente og kulturelle, men uden mod. Modsat har europæerne, hvortil han ikke regner grækerne, mod, men de mangler kultur. Grækerne placerer han behændigt midt imellem med de bedste egenskaber fra begge.

På baggrund af dette kan man opstille følgende dikotomi.

'Indenfor'	'Udenfor'
Europa	Asien
Frihed	Despoti/ slaveri
Mandsmod	Fornøjelse
Aktive	Passive

Ækvivaleringen af Europa med frihed kan ifølge Toynbee tilskrives den historiske kuriositet, at de asiatiske grækere blev underlagt lyderne 250 år før de europæiske grækere blev underlagt makedonerne (Toynbee, 1954: 716). Dette forhold gav imidlertid næring til et modsætningsforhold mellem de to kontinenter, som ifølge Anthony Pagden er starten på "en fortælling om had mellem to kontinenter, et had, der kom til at brænde stabilt ned gennem århundrederne, mens trojanerne efterfulgtes af fönikerne, fönikerne af de osmanniske tyrker og tyrkerne af russerne." (Pagden, 2002: 34, min oversættelse)

Det skal også nævnes, at andre bestrider, at Europa/Asien-dikotomien i antikken var andet end en kortvarig undtagelse (Bugge, 2000: 4). Det vigtige er imidlertid, at modsætningen, som vi senere skal se, alligevel blev overleveret gennem den vesteuropæiske renaissance.

Middelalder: Den underlegne medkristne

Hvis vi ser middelalderen som perioden fra Karl den Stores rige (800 e.v.t.), til de første Amerikakspeditioner (1492), så er den i det store hele historien om den latinske kristendoms opblomstring og den tilsvarende langsomme tilbagegang og endelige undergang af det østlige, byzantinske rige. Det er også historien om begrebet Europa, som for første gang – om end ikke entydigt – bliver forbundet med kristendommen. I pave Urban II's berømte flammentale, der indledte de første korstog, fremstiller han både Afrika og Asien som domineret af de vantro, mens kun Europa kan forsvare kristendommen mod den muslimske trussel (den Boer, 1993: 29). Denne identificering glider efterhånden nærmere den vestlige kristendom, og en begyndende ekskludering af den østlige kristendom kan iagttages. Det er interessant, at Karl den Store kaldes 'rex, pater Europæ' (Europas konge, fader), selvom han kun regerer over det vestlige Europa. Det kirkelige skisma mellem den østlige og den vestlige kristendom kan føres tilbage til 395 e.v.t., hvor det romerske rige deles i to, men opdelingen blev definitiv i 1054, hvor paven i Rom og patriarken i Konstantinopel lyste hin-

anden i band. Alligevel reagerede paven på patriarkens bøn om hjælp mod de vantro, og pavens opfordring fik tusinder af korsriddere til at rejse mod det hellige land mellem ca. 1100 og 1300. Mange nærede dog en dyb skepsis mod Byzans, og korstogenes fiaskoer blev skyldt på byzantinerne (Bekker-Nielsen et al., 1994: 251). Forholdet mellem de to kirker nåede et nulpunkt, da korsriddere i 1204 plyndrede Konstantinopel og oprettede et latinsk kejserdømme. I korsridderens optegnelser kan man se, hvordan byzantinerne gøres til kristne forrædere.

For the Greeks were traitors and murderers, and also disloyal, since they had murdered the rightful lord, and were worse than the Jews. (...) [They] were enemies of God. (Medieval Sourcebook: de Clari)

I det tolvte århundrede kunne vestlige kirkefolk sige, at Byzans var kristent "af navn men ikke i virkeligheden" (Bartlett, 1996: 37). De ortodokse blev accepteret som en slags kristne, men en klart underlegen gren.

'Oppe'	'Nede'
Latinsk kristendom	
	Ortodoks kristendom

1500-1700: Opdagelsen af Rusland

Det byzantinske rige bestod i mere og mere svækket form frem til 1453, hvor Konstantinopel faldt til osmanerne. Dette blev et vendepunkt for Rusland på to områder. Religiøst havde Kiev-Rusland siden 988 tilhørt den ortodokse tro, mens de spredte russiske fyrstendømmer i flere hundrede år var politisk underlagt mongolerne. Først i 1478 kunne Ivan den Tredje frigøre landet og fremstå som hersker af et samlet Rusland. Dette førte til, at Rusland omkring 1520 i egen selvforståelse overtog rollen som 'det tredje Rom', og dermed knyttedes en direkte forbindelse til det billede, Vesteuropa siden kirkesplittelsen havde opbygget af den østlige kristendom.

Denne pointe bliver særlig interessant, fordi det i løbet af det 15. århundrede var blevet almindeligt at associere Europa med den vestlige kristendom. Med Pococks ord så vandrede Europa definitivt mod vest med Konstantinopels fald (Pocock i Pagden, 2002: 60). Dermed blev Europa efterhånden til områderne i det tidligere vestromerske rige, som nu i høj grad faldt sammen med det kristne område. Rusland var undtagelsen – det var kristent, men var det europæisk? - og det gjorde landet "skræmmende" for den latinske kristendoms identitet (Pagden, 2002: 46).

Ivar Neumann har beskrevet, hvordan Rusland fra begyndelsen af sin 'opdagelse' i det 16. og 17. århundrede blev beskrevet som et grænsetilfælde, når det gjaldt dets tilhørsforhold til Europa (Neumann, 1999: 67). Vi kan således finde mange beskrivelser, som inkluderer Rusland i Europa. Pave Pius III regnede Rusland for europæisk på grund af dets religion (Klug,

1987:269). I den kosmografi, som en anden senere pave Enea Silvio (Pius II 1458-64) skrev, er Rusland også inkluderet blandt de europæiske stater.

Mens religionen var den vigtigste faktor, der trak Rusland i retning af Europa, så var det også et af de væsentligste fremmedgørende elementer. Neumann finder tre hovedlinjer, som vi her vil tage udgangspunkt i: Religion, dannelse og styreform (Neumann, 1999: 69).

Kristendommen

Kristendommen var periodens uden sammenligning vigtigste identifikationsfaktor, og modsætningsforholdet til osmannerne gjorde sit for at styrke kristendommens enhed og islams andethed. Derfor er det interessant, at Rusland på trods af sin kristne religion alligevel af en lang række kilder ekskluderes fra den europæiske kristendom.

Ekkehard Klug argumenterer for, at denne eksklusion i 1500-tallet i høj grad stammer fra Ruslands vestlige naboer – primært Polen. Fjendskabet skyldes en lang række russisk-litauisk-polske krige i 1400- og 1500-tallet. I den polske historiker Jan z Glogawas kosmografi fra ca. 1500 fremstilles Europa som en drage, der blotter struben for en mægtig russisk bjørn. Flere polske forfattere propagerede i anden halvdel af 1500-tallet for at se Polen som kristendommens bolværk mod "de vantro og skismatiske moskovitter" (Klug, 1987: 277) På opfordring af den polske konge sendte den ungarske konge følgende besked til Kejser Maximilian:

Tartarerne, moskovitterne, wallacherne og tyrkerne har gjort det til en pointe at drage mod hele kristenheden. Gud bevare os mod dette. Hvis der skete et sådant angreb gennem landene, kunne hele kristenheden ødelægges og fortabes. (Klug, 1987: 278, min oversættelse)

Fremstillingen sætter altså russerne på linje med tre ikke-kristne folkeslag. Denne eksklusion blev også brugt af vesteuropæere, som da Henrik III af Frankrig kaldte Polen for "det mest standhaftige bolværk for hele Europa mod de barbariske folkeslag". Da englænderen John Smith (ja, ham fra Pocahontas!) blev taget til fange af Krim-tartarer, rapporterede han, at "Tartarstan og Skytien er et og det samme; men så store og rummelige, at få eller ingen nogensinde kunne beskrive det, eller de adskillige barbariske folk, som bebod det" (Hale, 1993: 24). Associeringen til skyterne – Herodots nordlige barbarer – trak tråde tilbage til de tidligste barbar/civilisationsdikotomier.

I det lidt større perspektiv må vi nævne, at der både i forbindelse med pavestridighederne og den senere reformation cirkulerede lignende beskyldninger om dårligdomme mellem vestkristne, som også jævnlige beskrev hinanden som barbarer (se f.eks. Hay, 1968: 73-74). Ikke desto mindre er det markant, at en række både central- og vesteuropæiske kilder vedholdende ekskluderer Ruslands ortodokse tro fra kristendommen og i stedet fremstiller russerne som skytiske, barbariske asiater.

Dannelse

Et andet niveau i beskrivelsen af russerne knytter også an til det barbariske. Russernes lave niveau af det, vi kan kalde dannelse, går igen i mange beskrivelser fra denne periode, og det gennemgående budskab er, at russerne er barbariske i deres opførsel.

Den danske diplomat Jakob Ulfeldt væmmedes under sit besøg i 1572 tydeligvis over Ivan den Grusomes madvaner: "jeg saae aldrig nogen aff hvor ringe stand oc vilke hand oc kunde være, uskickeligere sidde til bords end vilke denne Stormæchtigste Kejser" og han måtte trække paralleller til dyreriget, når han skulle beskrive "hvilcke grofve oc uhøfde Beaner [=fæ] oc Eseler de ere" (Møller, 1993: 119).

En af de mest indflydelsesrige beretninger blev skrevet af Adam Olearius, som rejste med en tysk delegation i 1630'erne, og hans optegnelser blev genoptrykt flere gange på tysk, fransk, hollandsk, engelsk og italiensk. Ifølge ham var russerne barbarer, som manglede de mest elementære manere og havde en syndig "lust for the flesh and fornication" så vel som "the vile depravity we call sodomy" (Wolff, 1994: 11). Olearius fortsætter:

The Russians are in general a very quarrelsome people who assail each other like dogs, with fierce, harsh words [...]. They have nothing on their tongue more often than "son of a whore", "son of a bitch", "cur", "I fuck your mother," to which they add "into the grave," and similar scandalous speech. (efter Neumann, 1999: 70)

Styreform

Det var, som om den dårlige dannelse havde en politisk dimension, for mange rejseberetninger dvælede ved Ruslands styreform. M.S. Andersen referer 1500- og 1600-tallets engelske opfattelse af styreformen: "Tyranisk og barbarisk – og han bemærker, at "the same point is made, usually at considerable length, in every systemic account of Russia" (Neumann 1999: 71).

Vi kan nu opstille en dominerende dikotomi for synet på Rusland i perioden 1500-1700.

'Indenfor'	'Udenfor'
Europa	Rusland
Vestlig kristendom	Ortodoksi
Dannelse	Barbari
	Pervers seksualitet
Monarki	Tyranni

Kan vi pege på mulige rødder til netop dette *sandhedsregime*? Klug giver et sobert bud med sin sammenkædning af Polen-Litauens fjendskab med Rusland og deres forsøg på at fremmedgøre Rusland ved at kæde landet sammen med tidens store fjendebillede: tyrkerne. Hvis "sandhed ikke står uden for magt", så er her en klar interesse i en bestemt repræsentation af Rusland. Samtidig ligger den gradvise ekskludering i tiden, hvor Europa trækker sig sammen om sig selv efter Konstantinopels fald.

Det er imidlertid også klart, at dikotomien trækker på noget ældre. Brugen af det græske begreb barbar og især sammenkædningen med skyterne trækker på ældre diskurser, som gennem renæssancen igen er kommet op til overfladen. Det kan vi især se i omtalerne af Ruslands styreform, og vi skal i næste afsnit se, hvordan denne del af diskursen fortsætter og fortættes. Endelig er der i den aktuelle dikotomi elementer, som kan minde om europæernes opdagelsesrejser. Halls læsning af de amerikafarendes beskrivelser kan i høj grad sammenlignes med mødet med Rusland, idet den også netop slår på de uciviliserede, underlegne og seksuelt perverse. Hall identificerer en diskursiv strategi, som går ud på at projicere "fantasier om lyst og fornedelse" (1997: 308), som også ser ud til at fungere i Ruslands tilfælde.

1700-1917: Den barbariske elev

Det 18. århundrede var modernitetens opblomstringstid og samtidig perioden, hvor religionen langsomt begyndte at miste betydning som identitetsfaktor for europæerne. I stedet introducerede oplysningstiden det nye begreb "civilisation", som blev associeret med Europa. Ifversen ser tre dimensioner i begrebets brug i det 18. århundrede:

- 1) En kulturel og rumlig, hvor civilisation ses som et fænomen beliggende i Europa og dermed som en delvis erstatning for kristendommen som identitetsfaktor.
- 2) En universel, hvor civilisation ses som udviklingsvejen mod et bedre samfund.
- 3) En tidlig, som placerer folkeslag på et historisk udviklingsstrin mellem barbari og civilisation. (Ifversen, 1998: 24ff)

Ifølge Ifversen konstrueres dette billede blandt andet i modsætning til "de vilde" i Amerika på den ene side og den despotiske Orient på den anden. Spændingen mellem det universalistiske og det kulturelle er tydelig blandt periodens tænkere og giver sig udslag i en helt forskellig evaluering af Ruslands muligheder.

Det er interessant, at vi kan relatere Ifversens første dimension til Åkerstrøms indenfor/udenfor-dikotomi, den anden til oppe/nede-skellet og den tredje til fortid/fremtid. En forklaring kan være, at Åkerstrøms 'før-sproglige grunddistinktioner' i virkeligheden er knyttet til modernitetens tankesæt.

Den asiatiske despotisme

Montesquieu indkredser i sin *De l'esprit des lois* (Om lovenes ånd) fra 1748 Europas særlige egenskaber, som han ser som sekulære og knyttet til begrebet frihed. Gennem bogen modstiller han Europas særlige natur med det slavebundne Asien, og forklaringen finder han i en genoplivning af Hippokrates' 2000 år gamle sammenhæng mellem klima og menneskelig levevis.

Power in Asia ought, then, to be always despotic; for if their slavery was not severe they would soon make a division

inconsistent with the nature of the country. (Montesquieu, 2004: XVII bog)

Mens denne deldiskurs også var til stede i mindre og vagere omfang i den foregående periode, så er den 'asiatiske despotisme' nu entydigt genoplivet.

Harbsmeier har vist, hvordan beskrivelser af styreformene i det Osmanniske Rige og Rusland næsten ord for ord er ens: despotisk, tyrannisk og en form for generelt slaveri (Harbsmeier, 1997). Harbsmeier påpeger også, at der i denne periode sker en ændring i det bagvedliggende motiv i fremstillingerne. Under *l'Ancien Regime* fungerede andre verdener som et spejl, der kunne styrke og bekræfte de ellers uarticulerede og implicite normer, som gjaldt hjemme. Fra det 18. århundrede blev beskrivelserne – især de franske – brugt politisk til at miskreditere lignende centralistiske normer derhjemme og dermed tale republikkens sag.

I det 19. århundrede fortsatte fremstillingen af Rusland som ufrit. Abbé de Pradt talte i 1822 om en "fornedring jo tættere man kommer på Asien", mens Leopold von Ranke i 1824 ekskluderede alle slaverne fra Europas kulturelle udvikling (Bugge, 2000: 7). Marx' materialistiske dialektik bevarede også dikotomien og talte om en "asiatisk produktionsform" og kaldte i erklæringen fra det første internationale Rusland for "denne barbariske magt" (Neumann, 1999: 96). I 1915 opdelte Friedrich Naumann Europa i en fransk-engelsk *civilisation*, en tysk *Kultur* og en russisk "orientalsk despotisme". Alle disse eksempler trækker på Ifversens første kulturelle, rumlige civilisation.

'Indenfor'	'Udenfor'
Europa	Rusland
Frihed	Despoti, ufrihed
Civilisation el. kultur	Ikke-civilisation el. barbari

Rusland som elev

Selvom Peter den Stores (zar fra 1689, kejser 1721-1725) omfattende reformer af landet efter vestligt forbillede kom til at præge periodens syn på Rusland afgørende, så slap Rusland ingenlunde af med sit halv-civiliserede image. Rousseau:

Russia will never be civilized, because it was civilized too soon. Peter had a genius for imitation; but he lacked true genius, which is creative and makes all from nothing. (...) He saw that his people was barbarious, but did not see that it was not ripe for civilization. (Rousseau: *The Social Contract*, 1762 citeret efter Neumann, 1999: 83)

Andre stemmer, som den samtidige Voltaire, var på den anden side vedholdende optimistiske på Ruslands vegne. Men også han deler opfattelsen af Rusland som den 'imiterende', lærende elev, der ønsker at være som Europa. Han skriver om russeren i 1760:

I come to form myself on the shores of the Seine;
It is a coarse Scythian voyaging to Athens

Who conjures you here, timid and curious,
To dissipate the night that covers still his eyes
(Wolff, 1994:97)

Her knyttes igen parallellen mellem russerne og barbarerne som stumt og nysgerrigt beundrer Athen – nu repræsenteret ved Paris. Rusland ses ikke som noget i sig, men som den 'tabula rasa', som Leibniz introducerede allerede i 1696. Danske beskrivelser fra perioden understreger russernes villighed til at lære, hvilket er en dyd for børn, påpeger Møller (1993: 111). Russerne stod på tærsklen til det civiliserede Europa, og det interessante er, at russerne op gennem det 18. og 19. århundrede i danske øjne blev stående på denne tærskel. I danske geografibøger nævnes det ofte, at russerne er på vej mod et højere europæisk vidensniveau, men de når tilsyneladende aldrig frem. Rusland er 'kronisk' under udvikling.

Rusland som elev af europæisk civilisation har været en stærk og varig diskurs i repræsentationen af Rusland i tiden efter Peter den Store. En diskurs, der trækker på Ifversens anden 'universelle' civilisationsdimension.

'Oppe'	'Nede'
Europa	Rusland
Civiliseret	Uciviliseret
Lærermester	Elev

Rusland som redningsmand

Leibniz' *tabula rasa* havde også en positiv side, nemlig det uspolerede Rusland som Europas redningsmand. Denne diskurs havde to vidt forskellige versioner. Den første er oplysningstænkernes civiliseringsoptimisme. Efter den franske revolution blev Rusland af mange set som netop det jomfruelige land, hvor den nye ordens ideer kunne gennemføres. Matthew Andersen skriver om den udbredte idé om landet som:

a vast field for governmental experiment, a gigantic specimen to which the most advanced legal and administrative ideas could be applied with a completeness impossible in western Europe. (Anderson, 1958 citeret i Neumann, 1999: 78)

Her vendes Ifversens temporale civilisationsdimension sådan, at Rusland repræsenterer fremtiden.

'Fortid'	'Fremtid'
Gamle Europa	Rusland
l'Ancien regime	Republikken

I den modsatte grøft fandt man tilhængerne af det gamle regime, som fandt sammen i 1800-tallets 'hellige alliance' mellem Rusland, Preussen og Habsburgerne. Nogle forfattere mente, at det slaviske/græsk-ortodokse element kunne puste nyt liv i det gamle kristne Europa. Rusland var dermed redningsmanden, der kunne frelse det degenererede post-revolutionære Europa (den Boer, 1993: 70). Det giver næsten den samme dikotomi, men med modsat værdiladning.

'Fortid'	'Fremtid'
Gamle Europa	Rusland
Revolutionerne	Restaureringen

Ruslands magtpolitiske inklusion

Allerede i 1493 blev der sluttet et forbund mellem Danmark og Rusland rettet mod Sverige og Litauen, men dette var ikke udtryk for en generel inkludering af Rusland. Rusland var således ikke inkluderet i Duc de Sullys 'Nye Europæiske Orden' fra 1610 af specifikt kulturelle årsager (Heffernan 1998: 23). Den westfalske fred, der på mange måder definerede det europæiske statssystem efter 1648, inkluderede heller ikke Rusland. Først i det 18. århundrede åbnede en diplomatisk redefinering af Europa op for Rusland, da et femmagtssystem bestående af England, Frankrig, Østrig, Preussen og Rusland kom til verden. Ved Wienerkongressen i 1815 kunne Rusland således fremstå som en stormagt, der fik bekræftet sin besiddelse af Finland og kronet zaren til konge af Polen. Denne inklusion er vigtig, idet selve magtbalancetanken var central for ideen om Europa i 1800-tallet (den Boer, 1993)

Fra denne tid blev det en varig praksis at inkludere Rusland i Europa, når det gjaldt *sikkerhedspolitik*, men dette er, som vi skal se, langt fra ensbetydende med en *kulturel* inklusion.

'Indenfor'	'Udenfor'
Rusland	Små lande
England	Osmanniske rige(?)
Frankrig	
Preussen	
Østrig-Ungarn	

Rusland som kulturelt anderledes

En af de mest vedvarende diskurser er netop russernes kulturelle anderledeshed. Den føres videre fra 1600-tallet med uformindsket styrke og udbygges i løbet af 1800-tallet med nye egenskaber og tager på mange måder form som en 'barbarisk' stereotyp. Peter Ulf Møller har i sin analyse af geografibøger og rejseberetninger fundet frem til følgende dominerende forestillinger om russerne i 1700- og 1800-tallet.

- 1) Russerne er stærke og hårdføre.²
- 2) Russerne er uvidende og tilbagesående.³
- 3) Russerne er lydige og underdanige.⁴
- 4) Russerne er uhøflige og bondske.⁵

² Just Juel skriver i 1711, at russerne er "saa haardføre, at mand med dem kan udrætte det, som alle andre skulde holde for umueligt". Denne deldiskurs fortsætter i skolebøger helt op i det tidlige 1900-tal. (Møller, 1993: 108)

³ En geografibog fra 1822: "Videnskab og kunster ere i Rusland kun lidet agtede, og Russerne kunne endnu ikke ansees for et kultiveret Folk". Også denne deldiskurs findes i geografibøger frem til 1900-tallet. (ibid: 112)

⁴ Den tyske geograf Hübner skriver i 1749: "Undersaatterne vare da saavel som nu alle lige højt forbundne til Lydighed". "Ydmyg og tro" var en vedvarende deldiskurs i hele perioden. (ibid: 117)

- 5) Russerne drikker og lugter.⁶
- 6) Russerne er overtroiske og korrupte.⁷
- 7) Hertil kan vi føje: Russerne er passive.⁸

Det samtlende element for de karakteristika, der tilskrives russerne er en modsætning til "civiliseret" opførsel. Russerne er tilsyneladende i deres drifters magt, selv om det seksuelle tema fra 1600-tallet nu ikke længere er markant. Møller ser et system i denne fremstilling: Russerne er krop og natur, mens europæerne er hjerne og civilisation.

'Oppe'	'Nede'
Europa	Rusland
Civilisation	Natur
Hjerne	Krop
Oplyste	Uvidende
Svage (?)	Stærke, hårdføre
Frie	Underdanige
Renlighed	Druk, lugt, bondskhed
Aktive	Passive

Rusland som trussel – barbaren ved porten

Endelig skal vi nævne en sidste deldiskurs, som rejses i takt med Ruslands øgede militære styrke efter napoleonskrigene. "Det har længe været en udbredt opfattelse blandt russerne, at de er forudbestemt til at regere verden" skrev en engelsk avis i 1817 (efter Neumann, 1999: 87), og samtidig begyndte en forfalskning af Peter den Stores testamente at cirkulere, hvor ideen om russisk europaherredømme blev præsenteret. Denne tankegang blev uundgåeligt også knyttet til Ruslands kulturelle anderledeshed, og dermed opstod deldiskursen 'barbaren ved porten', som under den kolde krig skulle blive endnu mere central.

'Fortid'	'Fremtid'
Europa	Rusland
Offer	Trussel
Civilisation	Barbar

⁵ "[Selvom de] ere klædt i franske klæder (...) sticker dog bonden indvortes i dem." Denne deldiskurs findes dog ikke i geografibøger fra det 18. århundrede. (ibid:119)
⁶ Fra 1700-tallet findes talrige maleriske beskrivelser af druk og stank. Den mest dramatiske er nok Just Juels beretning om et af Peter den Stores drikkelag på Neva-floden, hvor den danske diplomat følte sig tvunget til at klatre op masten for at undgå russernes heftig vodkaindtagelse. Flugten lykkedes imidlertid ikke, da Peter den Store selv kravlede efter ham med et glas vodka mellem tænderne – og tvang ham til at drikke endnu fire glas. 1800-tallets faglitteratur nævner tilsyneladende ikke denne deldiskurs. (ibid. 120ff, von Haven, (1743), 2003)
⁷ Bliver især markant i anden halvdel af 1800-tallet, hvor russernes religiøsitet bliver et symptom på lav intelligens og korruptionstemaet også tager til. (ibid. 125)
⁸ Denne knytter an til underdanigheden og er en markant deldiskurs i perioden. En fransk diplomat skrev: "Perhaps the prime cause of his laziness is that he has no interest whatsoever in the fruits of his industry; it is inconceivable how little attachment to life a Russian seems to have". (Neumann, 1999: 80)

Kommunist og barbar (1917-1989)

I mellemkrigstiden stod Europa politisk mere splittet end nogensinde, men tilsyneladende fungerede Rusland fortsat som en slags samtlende faktor for det, Europa i hvert fald ikke var. Naumanns ideer om en kulturel tredeling af Europa ekskluderede Rusland, mens Coudenhove-Kalergis 'Paneuropa' ekskluderede både Storbritannien og Rusland. I den især tyske debat om *civilisation* og *kultur* ekskluderedes Rusland i det fleste tilfælde også. I krigspropagandaen blev Asien/Europadikotomien brugt effektivt mod fjenden. Politikere i Hitler-Tyskland så konflikten i en racediskurs som en kamp mod slaviske 'undermennesker', mens man i Frankrig og England hæftede betegnelsen 'hunner' på den tyske trussel. Bugge finder i mellemkrigstiden "stort set" ingen tekster, som accepterer Rusland helt og fuldt som europæisk (Bugge, 1993: 90ff, 138, Bugge, 2000: 10). Tværtimod resulterer USAs voksende styrke i, at europæerne begynder at opfatte sig som klemt mellem de to store magter – en forsmag på den senere koldkrigsverden.

Den kolde krig som betegnelse siger meget om den dominerende opfattelse af verden efter Anden Verdenskrig. Konflikten mellem øst og vest – mellem demokrati og kommunisme – kom simpelthen til at definere perioden. Det nye billede, som dette skabte af Sovjetunionen og dermed Rusland, var i høj grad præget af tidligere tiders diskurser.

Churchill talte i 1945 om "barbarer i Europas midte", mens Adenauer i 1946 skrev at "Asien står ved Elben" (Neumann, 1999: 102). I talen, der skabte begrebet 'jernetæppet', kaldte Churchill kommunismen for "en voksende udfordring og fare for den kristne civilisation" (Churchill, 1946). Den dominerende dikotomi – også hos Churchill - var imidlertid ideologisk: Demokrati mod totalitarisme, frihed mod ufrihed og endda ondt mod godt, som gennemsyrede tiden også i begyndelsen af 1980'erne, hvor Reagan lancerede begrebet 'The Evil Empire'.

Også den kulturelle deldiskurs lever videre, som det tydeligt ses i Milan Kundera's essay "The Tragedy of Central Europe". Tragedien består i, at Centraleuropa, som ifølge ham er en uadskillelig del af den vestlige civilisation, er blevet besat af Rusland, som er "en anden civilisation", der karakteriseres ved centralisering, ensartethed og ekspansionisme.

Russia knows another (greater) dimension of disaster, another image of space (a space so immense entire nations are swallowed up in it), another sense of time (slow and patient), another way of laughing, living, and dying. (Kundera, 1984: 34)

Kunderas essay reproducerer mange af de ældre diskurser om Rusland. Russere som underdanige (udholder smerte), russere som passive ("slow and patient") såvel som den generelle kulturelle anderledeshed er alle deldiskurser, der har været aktive gennem hundreder af år.

'Indenfor'	'Udenfor'
Vesteuropa (og Vesten)	Rusland
Demokrati/ frihed	Totalitarisme/ ufrihed
Kristendom	Ikke-tro
Moderne	Præmoderne/ barbarisk
Frihed	Centralisering/ ensartethed
Aktiv, fri	Passiv, underdanig

Den kolde krig reproducerer i overraskende grad diskurser fra tidligere perioder. Mest markant barbar/civilisationsdikotomien, som i forskellige former løber gennem de seneste 2500 år. Ved siden af disse helt overvejende negative deldiskurser fandtes også med varierende styrke en positiv diskurs om Rusland som fremtiden. Det gjaldt naturligvis især kommunister, som så i hvert fald dele er deres politiske mål realiseret i Rusland. Den danske jurist Carl Madsen skrev i 1939:

Udviklingen i Sovjet tegner sig klarere og klarere. – Samtidig med, at Vesteuropas borgerligt demokratiske kultur går i opløsning og viger pladsen for politivilkårlighed og barbari, så opbygger arbejderstanden et socialistisk demokrati, en kultur og en humanisme, der er fremtidens. (Jensen, 1984: 128)

'Fortid'	'Fremtid'
Vesteuropa	Sovjetunionen
Kapitalisme	Socialisme
Barbari	Humanisme

Også dette fortid/fremtid-skel har vi mødt før - nemlig fra 1700-tallet og frem, hvor landet af mange forskellige politiske grupperinger blev set som nøglen til fremtiden – altid med hjemlige politiske formål som baggrund.

Afslutning: Barbaren i spejlet

Jeg har i artiklen prøvet at vise, hvordan Rusland til forskellige tider er blevet italesat. Vi har set, hvordan diskurserne om Rusland har ændret sig gennem de seneste 500 år, men hvordan der alligevel har der vist sig nogle interessant kontinuiteter, som i nogle tilfælde strækker sig helt tilbage til antikken. Disse kan sammenfattes i tre overordnede diskursmønstre: 'Frihed/ufrihed', 'civilisation/barbari' og 'Rusland som fornyer'.

'Frihed/ufrihed'-dikotomien er præget af elementer fra de gamle grækeres 'Europa/Asien'-dikotomi, som allerede Aristoteles forbandt med forskelle i politiske systemer. Ideen om den asiatiske despotisme blev videreført gennem renæssancen og især gennem oplysningstidens store tænkere, som modstillede frihedsidealene med det tilbagestående og tyranniske Rusland. Den kolde krigs 'frihed/totalitarisme-dikotomi' reproducerer samme gamle mønster. Frihed/ufrihed er tilsyneladende ofte en 'indenfor/udenfor'-dikotomi, som ekskluderer Rusland fra Europa på grund af dets anderledeshed.

Det andet markante diskursmønster er 'civilisation/barbari', som især markerer sig med en markant brug af ordet "barbar" gennem hele den undersøgte periode.

Dette reproducerer de gamle grækeres modstilling mellem sig selv og de barbariske folkeslag. Helt ned til benævnelserne blev denne dikotomi overtaget efter år 1500, hvor russerne ofte blev forvandlet til skytere – et af antikkens nordlige 'barbariske' folk. Diskursen udtrykte både Ruslands kulturelle tilbagestående og nedvurdering af Ruslands ortodokse kristendom. En væsentlig del af diskursen er i denne periode en indenfor/udenfor-diskurs, som ekskluderer Rusland fra Europa. Dette ændrer sig delvist fra oplysningstiden og frem, hvor diskursen bærer mere præg af en oppe/nede-dimension, hvor Rusland ses som befindende sig på et lavere niveau på 'civilisationsstigen', men dog som medklatrer. Dette afføder igen den i eftertiden meget markante deldiskurs 'Rusland som elev af Europa', som også i nogle af sine udgaver trækker på barbar-mønsteret.⁹

Modsat disse to overvejende negativt ladede diskurser har også en diskurs om 'Rusland som Europas fornyer' præget perioden siden oplysningstiden. Denne diskurs har benyttet Europa/Rusland-dikotomien i en fortid/fremtid - dimension til at sige noget om behovet for politisk forandring i Europa.

Disse gennemgående dikotomier har haft en identitetsmæssig betydning for Europa. Rusland har i mange sammenhænge fungeret som Europas 'anden' – som et samlende negativbillede af, hvad Europa ikke var. Det kan skyldes Ruslands placering 'på kanten' af Europa, som gør det vigtigt at skabe en identitetsmæssig grænsedragning. Dermed kan små eller store forskelle udnyttet politisk. Politiske ledere kan udnytte marginaliseringen til at hævde et europæisk eller vestkristent sammenhold. Politiske tænkere kan udnytte den 'anden' til ideologisk legeplads – både som skræmmebillede og som forbillede for Europas udvikling.

Det er imidlertid klart, at de negative diskurser om Rusland har været dominerende – hvilket ikke er overraskende, hvis man accepterer selv/andet-perspektivet på Rusland (selv er bedst!). Vinderne skriver historien, siger man. Vinderne sætter også diskursen, kunne vi tilføje. Alligevel skal man ikke overdrive magtperspektivet på diskursmønstrene. En vigtig del af mekanismen er sandsynligvis også en simpel, næsten mekanisk videreførelse af tidligere tiders diskurser.

Det ligger uden for denne artikels fokus at analysere nutidens europæiske diskurs om Rusland, men meget kunne tyde på, at elementer fra de foregående 2500 års repræsentationer fortsat reproduceres og dermed former vores billede af Rusland. Hvordan disse diskurser mere præcist tager sig ud, og hvordan de påvirker Europas politiske handlen over for Rusland, er et interessant emne for videre undersøgelser.

⁹ Denne diskurs ser ud til at være reaktiveret efter Sovjets sammenbrud i den politologiske *transitions*-diskurs, som relaterer til demokratisk og økonomisk udvikling.

Simon Kruse Rasmussen er journalist (BA), stud. public. og studerende ved Afdeling for Europastudier, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.

Litteratur

Andersen, Niels Åkerstrøm (1995): *Selvskabt forvaltning*, København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.

Andersen, Niels Åkerstrøm (1999): *Diskursive analysestrategier*, København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.

Aristotle (1912): *A Treatise on Government*, oversat af William Ellis, London-Toronto gengivet efter ebog:

www.gutenberg.org/etext/6762

Bartlett, Robert (1996): "Patterns of Unity and Diversity in Medieval Europe" i Brian Patrick McGuire (ed.): *The Birth of Identities*, København: C.A. Reitzel.

Bekker-Nielsen, Tønnes et al. (1994): *Historisk Opslagsbog*, København: G.E.C. Gad.

den Boer, Pim (1993): "Europe to 1914: The Making of an Idea" i Wilson og Dussen red.: *The History of the Idea of Europe*, London and New York: Routledge.

Bugge, Peter (1993): "Europe 1914-1945: The Nation Supreme" i Wilson og Dussen.

Bugge, Peter (2000): "Asia and the Idea of Europe" i *Tidsskrift for kulturstudier*, 1, 2.

Churchill (1946): "Iron Curtain Speech":

<http://www.fordham.edu/halsall/mod/churchill-iron.html>

Hale, John (1993): *The Civilization of Europe in the Renaissance*, London: Harper-Collins.

Hall, Stuart (1992): "The West and the Rest: Discourse and Power" i Hall, Gieben & Braun (eds.): *Formations of Modernity*, Cambridge: Polity Press.

Hall, Stuart (1997) "The Spectacle of the Other" i Hall (ed.): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, London: Sage/Open University.

Harbsmeier, Michael (1997): *Images of Despotism: "Ottoman and Muscovite in German 16th and early 17th Century Travel Accounts"* i *Culture & History*, 14.

von Haven, Peder ([1743] 2003): *Reise udi Rusland*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Herodot (2002): *History*, ebog,

<http://www.gutenberg.org/etext/2707> og

<http://www.gutenberg.org/etext/2456>

Heffernan, Michael (1998): *The Meaning of Europe: Geography and Geopolitics*, London: Arnold.

Hippocrates: *On Airs, Waters, and Places*,

<http://classics.mit.edu/Hippocrates/airwatpl.html>

Ifversen, Jan (1998): "The Meaning of European Civilization – A Historical-Conceptual Approach", i *European Studies Newsletter*, vol. 1, no. 2, pp. 20-38.

Jenkins, Richard (1997): *Rethinking Ethnicity*, London: Routledge.

Jensen, Bent (2002 [1984]): *Stalinismens fascination og de danske venstreintellektuelle*, København: Lindhard og Ringhof.

Jørgensen, Marianne Winter & Louise Phillips (1999): *Diskursanalyse som teori og praksis*, Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.

Klug, Ekkehard: "Das Asiatische Russland" i *Historische Zeitschrift*, 1987, Vol. 245, pp. 265-289., München.

Medieval Sourcebook: Robert de Clari: *The Capture of Constantinople*, www.fordham.edu/halsall/source/clari1.html

Montesquieu (1914 [1748]): *Spirit of the Laws*, oversat af Thomas Nugent, London: G. Bell & Sons Ltd., efter ebogsudgave: <http://www.gutenberg.org>

Møller, Peter Ulf (1993): "Hvordan russerne er. Et stykke dansk mentalitetshistorie" i Svend Aage Christensen og Henning Gottlieb: *Danmark og Rusland i 500 år*, København: Det sikkerheds- og nedrustningspolitiske udvalg.

Møller, Peter Ulf, red. (1997): *Culture and History: Reciprocal Images: Russian Culture in the Mirror of Travellers' Accounts*, Oslo: Scandinavian University Press.

Neumann, Ivar B. (1999): *Uses of the Other: The East in European Identity Formation*, Manchester: Manchester University Press.

Pagden, Anthony ed. (2002): *The Idea of Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

Said, E. W. (1985): *Orientalism: Western Concepts of the Orient*, Harmondsworth: Penguin.

Wolff, Larry (1994): *Inventing Eastern Europe*, Stanford: Stanford University Press.

Ørsten, Mark (2003): *Transnational politisk journalistik – dansk EU-journalistik 1991-2001*, Roskilde: Roskilde Universitetscenter.